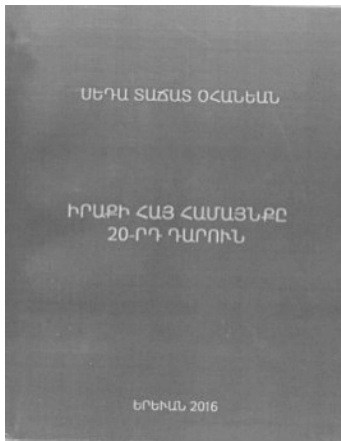

ՄԵԴԱ ՏԱՃԱՏ ՕՀԱՆԵԱՆ. Իրաքի հայ համայնքը 20-րդ դարուն, *Երևան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, 2016, 293 էջ.**

Բանալի բառեր՝ Հայոց ցեղասպանություն, նահանջ, գաղթականություն, Միջագետք, Իրաք, հայրենադարձություն, հայապահպանում:

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի Սփյուռքի և հայ գաղթօջախների

պատմության բաժնի գիտաշխատող, պ. գ. թ. Սեդա Օհանյանի անդրանիկ մենագրությունը՝ չնայած կրում է "Իրաքի հայ համայնքը 20-րդ դարուն" խորագիրը, այդուհանդերձ, աշխատության յուրաքանչյուր գլխի կամ ենթաբաժնի սկզբնամասում հեղինակը տալիս է նաև Իրաքի տարածքում հայերի գոյության պատմության ողջ ընթացքը՝ սկսած վաղնջական շրջանից: Մենագրությունը բաղկացած է ծավալուն ներածականից, երեք գլխից, որոնցից յուրաքանչյուրը՝ մի շարք ենթաբաժիններից, վերջաբան-եզրակացությունից և հավելվածից, որտեղ առաջին անգամ հրապարակվել

են մի շարք փաստաթղթեր, լուսապատճեններ ու լուսանկարներ:

Աշխատանքի ներածականում հեղինակը ներկայացնում է Իրաք-Միջագետքյան տարածքում հայերի մշտական բնակության մասին առաջին հիշատակությունները՝ հասցնելով այդ խնդիրը մինչև XX դարի սկիզբ, մինչև իր աշխատանքի բուն շրջանը: Հեղինակը, բնականաբար, հպանցիկ անդրադարձ է կատարում ժողովրդագրական տեղաշարժերին և դրանց դրդապատճառներին, ինչի հետևանքով հայությունն իր կեցությունն է հաստատում ներկա Իրաքի տարածքում գտնվող մի շարք հայտնի և քիչ հայտնի բնակավայրերում՝ Բաղդադում, Բասրա, Մոսուլ, Քիրքուկ, Սուլեյմանիե, Ջախո, Ամատիա, Սուգ Էլ Շիյուխ և այլն: Ներկայացվում է ժողովրդագրական տեղաշարժի այնպիսի կարևորագույն դրվագ, ինչպիսին Շահ Աբասի արշավանքն էր Հայաստան և Արարատյան նահանգի հայության բռնագաղթը Իրան, որոնց բեկորները հայտնվել են նաև Իրաքի զանազան վայրերում: Հեղինակը փաստում է, որ XVII դ. տեղի ունեցած բռնագաղթից դեռ շատ առաջ հայերի ներկայությունը Իրաքում եղել է զգալի, ին-

**Ընդունվել է տպագրության 21. VI. 2019 թ.:*

չի վառ ապացույցն է օսմանյան բանակի հայազգի հրամանատար Գոգ Նազարի (Գևորգ Նազարեթյան) խնդրանքով սուլթան Մուրադից հող ստանալը և Բաղդադի հյուսիսային կողմում 1639 թ. Մբ. Աստվածածին եկեղեցու, ինչպես նաև վերջինիս կից գերեզմանատան կառուցումը: Այս թվականն էլ համարվում է Իրաքի հայ գաղթօջախի վերակազմավորման տարեթիվը:

Ս. Օհանյանն աշխատանքը շարադրել է՝ օգտագործելով հայ գաղթաշխարհի վերաբերյալ գրականության այն ողջ ծավալը, որը վերաբերում է իրաքահայ համայնքին: Այդ իմաստով աշխատանքում տեղ են գտել ինչպես բազմաթիվ հեղինակների աշխատություններ, մենագրություններ, գրքեր, հոդվածներ, այնպես էլ՝ զանազան տարեգրքեր, ձեռնարկներ, տեղեկագրեր, հուշագրություններ, համայնքի հայապահպանության գործում առանցքային նշանակություն ունեցած կազմակերպությունների փաստաթղթերը: Պակաս արժեքավոր ու հետաքրքրական չեն նաև արաբ հեղինակների ուսումնասիրությունները և արաբալեզու պարբերականներում հրատարակված աշխատանքներն ու նույնալեզու այլնայլ նյութեր, որոնք հեղինակը բնագրային ընթերցմամբ ևս ներկայացրել է մենագրության մեջ: Վերոբերյալ արխիվային՝ ցարդ անտիպ նյութերն օտարալեզու (արաբերեն, անգլերեն) աշխատանքների հետ բացառիկ արժեք են հաղորդում մենագրությանը:

Մենագրության առաջին գլխում («Իրաքահայությունը 20-րդ դարում») ներկայացվում է իրաքահայ համայնքի պատմության նորագույն շրջանը, որը, բնականաբար, սկզբնավորվել է Առաջին աշխարհամարտի, Հայոց ցեղասպանության և տարագրյալ հայության մի մասի՝ Իրաքի տարբեր վայրեր հանգրվանելու բերումով: Սեփական հայրենիքում՝ Արևմտյան Հայաստանում, ցեղասպանության ենթարկվող հայության համար որոշակի առումով փրկության դուռ է բացվում, երբ բրիտանական զորքերը սկսում են մաս առ մաս ազատագրել Օսմանյան կայսրության տիրապետության տակ գտնվող Պարսից ծոցի արաբական շրջանները կամ խնդրո առարկա Բասրայի, Բաղդադի և Մոսուլի վիլայեթները: Հենց պատերազմի սկզբին՝ 1914 թ. նոյեմբերի 5-ին, ազատագրվում է ռազմավարական նշանակության Բասրա քաղաքը: Ունենալով ավելի քան ինը տասնյակ հազար զոհ և հսկայական նյութական կորուստներ՝ բրիտանական զորքերն ամբողջացնում են ապագայի Իրաք պետության տարածքի ազատագրումը (ապա գաղութացումը) 1918 թ. վերջերին՝ գրավելով Մոսուլն ու հարող շրջանները: Չափազանց կարևոր է այն հանգամանքը, որ հեղինակը չի անդրադառնում սուկ հայության ճակատագրին, այլ Հայոց ցեղասպանությամբ պայմանավորված գործընթացներին, ինչպես նաև իրերի հետագա ընթացքի ողջ շղթան քննում է ինչպես Իրաքի արաբական պետության ներքին զարգացումների, այնպես էլ բրիտանական գաղութային քաղաքականության ներկայացման համապատկե-

րին: Պարզորոշ է, որ նշյալ զարգացումներով էր մեծապես պայմանավորվելու նաև Իրաքում հանգրվանած հայության ճակատագիրը: Իսկ գաղթական հայության առաջին խմբերն արդեն Իրաքի հյուսիսային շրջաններն էին հասել 1915 թ. աշնանը, երբ Մոսուլ, այնուհետև մեծամասամբ Բաքուպա են տեղափոխվում շուրջ 3.000 կարնեցիներ: Հայության հաջորդ խոշոր քարավանը (հեղինակի հաշվարկներով՝ հայրենի Վասպուրականը թողած և դեպի Իրաքի անապատները ուղղություն վերցրած հայության թիվը կազմել է 26.183) Միջազգետքի հայ գաղթականության կոմիտեի նախագահ, Վանի նահանգի Գյավաշ գավառակի ինքնապաշտպանական ուժերի և Շատախի գավառակի Փեսանդաշտի զինվորական հրամանատար, կուսակցական (ՀՅԴ) ու համայնքային խոշոր գործիչ Լևոն Շադոյանի, ազգային-ազատագրական շարժման և կուսակցական (ՀՅԴ) ականավոր գործիչ, 1915 թ. Վանի ազատագրման մասնակից Կոստի (Կոնստանդին) Համբարձումյանի առաջնորդությամբ Իրաք է ժամանում 1918 թ. օգոստոսին և մեծաթիվ ասորիների հետ հանգրվանում մայրաքաղաք Բաղդադից 45 կմ հեռավորության վրա գտնվող Բաքուպա գյուղաքաղաքի մոտ՝ բրիտանական իշխանությունների կողմից հիմնված վրանային ճամբարում: Այս ընթացքում գաղթականներ են Իրաք հասնում նաև Բիթլիսի նահանգից, Մալմաստ-Ուրմիայից, Դեր Զորի սիրիական անապատից և այլ վայրերից:

“Գաղթականության հոսքը Իրաք” խորագրով այս գլխի առաջին ենթաբաժնում Ս. Օհանյանը ներկայացնում է ցեղասպանությունից ձողոպրած հայության բեկորների հաստատվելը Իրաքի ինչպես Բաքուպա և Նահր Օմար (հայությունն այստեղ է տեղափոխվել 1920 թ. հակաբրիտանական խոշոր ապստամբության և Բաքուպայի ուրակոման պատճառով և ապրել՝ մինչև 1929 թ.) գաղթականներ, այնպես էլ առանձին քաղաքներ ու գյուղաբնակ վայրեր: Ներկայացվում են նաև բոլոր այն հանձնախմբերի ձևավորման գործընթացները, այն երախտավոր գործիչները, որոնք առանցքային դերակատարում են ունեցել նոր միջավայրում հայտնված գաղթականների կյանքի կազմակերպման գործում: Առանձնակի կարևոր են Լ. Շադոյանի և Պողոս Նուբար փաշայի կողմից ստեղծված Հայ ազգային պատվիրակության արխիվային վավերագրերից քաղված տեղեկությունները, որտեղ ամենայն մանրամասնությամբ ներկայացվում են ինչպես Միջազգետք ժամանած հայ գաղթականության թվապատկերն ու այլևայլ վիճակագրական տեղեկություններ, նաև տեղեկացնում այն մասին, թե Արևմտյան Հայաստանի ո՞ր նահանգից, ո՞ր գավառի, ո՞ր գյուղից քանի այր, կին, տղա, աղջիկ են գաղթել Միջազգետք, քանիսն են մահացել և այլ մանրամասներ: Ի մի բերելով և համադրելով այդ վավերագրերում առկա վիճակագրական տեղեկությունները՝ Ս. Օհանյանը փաստում է, որ Իրաք հանգրվանած հայության 82 տոկոսը վասպուրականցիներ են, 5 տոկոսը՝ Բիթլիսից և Կարինից տեղա-

փոխվածները, իսկ մնացյալք այստեղ են հասել այլ վայրերից: Ժողովրդագրական արտաքին ու ներքին շարունակական տեղաշարժերի պայմաններում հեղինակը դժվարանում է Իրաքի հայ գաղթականության վերջնական թվապատկեր մատնանշել, և միայն հարաբերական ճշգրտությամբ է վկայակոչում գաղթականության 90.000–100.000 թիվը:

Երկրորդ ենթագլխում ներկայացվում է 1921 թ. սկսած և մինչև դարի 80-ական թվականներին շարունակվող հայրենադարձության գործընթացը, որի ընթացքում մերթ ընդհատումներով, մերթ ուժգնացող ալիքով հայրենիք՝ Խորհրդային Հայաստան են վերադարձել իրաքահայ ընտանիքները: Այդ բաղձալի, սակայն որոշակի ընդմիջումներով և բարդություններով ուղեկցվող գործընթացը սկիզբ է առել 1921 թ. հոկտեմբերից, երբ այդ և հաջորդ՝ 1922 թ., “Դարա”, “Աքբար” և “Շուճա” շոգենավերով պարբերաբար Խորհրդային Հայաստան հայրենադարձվեց շուրջ 8.000 հայ: 1924 թ. ևս 1.000 անձից բաղկացած հայրենադարձների խումբ է ժամանում Պարսկաստանի վրայով հայրենիք: Հեղինակը, բնականաբար, հատուկ անդրադարձ է կատարում մեծ հայրենադարձությանը (1946–1949 թթ.), Բաղդադում ստեղծված հայրենադարձների հարցերով զբաղվող կոմիտեի գործունեությանը, Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտին Հայկական հարցի վերաբացմանը, Պողոտամի կոնֆերանսին (1945 թ. ՆաճԷՇԵՇ 17 – Ս-ԱԷԷԷՇ 2) և Թուրքիայի կազմում գտնվող հայկական որոշ շրջանների (Կարս, Արդահան) հնարավոր վերադարձի մասին քննարկումներին: Ցավոք, հայրենիք վերադարձի խիստ ցանկություն ունեցող 4.000 հոգուց այս փուլում վերադարձի հնարավորություն է ընձեռվում միայն շուրջ 177 ընտանիքի (857 շունչ): Հեղինակը խորքային վերլուծության ենթարկելով այս իրողությունը՝ փաստում է, որ տվյալ փուլում հայրենադարձությունը իրաքահայության պարագայում ունեցավ շատ փոքր չափեր, որի պատճառը Իրաքի միապետական համակարգի բոլոր ժամանակների իշխանությունների թրքամետ քաղաքականությունն էր և հայրենադարձության հանդեպ խիստ բացասական վերաբերմունքը: Հավելենք նաև, որ հայրենադարձության գործընթացը վերսկսվում է 1962 թ., և մինչ 1980 թ. պարբերաբար հայրենիք է վերադառնում շուրջ 75 ընտանիք (291 շունչ):

Հայ առաքելական եկեղեցու (ՀԱԵ) Իրաքի թեմի պատմությանը, երկրի մի շարք բնակավայրերում տարբեր տարիներին հիմնադրված եկեղեցիներին, առաջնորդարանին առընթեր մարմիններին և վերջիններիս գործունեությանը, Իրաքի հայ կաթոլիկ և ավետարանական եկեղեցիների պատմությանն է նվիրված մենագրության՝ “Եկեղեցին և իր գործունեությունը” երրորդ ենթագլուխը: Աղբյուրագիտական մի շարք նյութերի հենքի վրա հեղինակը շարադրում է Իրաքի թեմի կազմավորման ընթացքը՝ փաստելով, որ, լինելով “տերունի”, այսինքն՝ էջմիածնական թեմ, սկզբնապես այն եղել է Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի ի-

րավասության ներքո, ունեցել պարսկահայ հոգևորականներ: Իրաքում առաջին՝ Բաղդադի Սբ. Աստվածածին եկեղեցու՝ 1639 – 1640 թթ. կառուցմամբ և գաղութի վերակազմավորմամբ մեկնարկում է նաև այս օտար հողի վրա հաստատվող հայության հոգևոր-կրոնական կյանքի կազմակերպման դժվարին գործը:

XIX դ. կեսերին (1848 թ.), նկատի առնելով, որ Իրաքի տարածքը ենթարկվում է Օսմանյան կայսրությանը, իրաքահայերը որոշում են դառնալ Կ. Պոլսի պատրիարքարանի ենթական: Այս շրջանում Բաղդադում հիմնադրվում են Սբ. Երրորդություն (1852 թ.), Սբ. Գր. Լուսավորիչ (1957 թ.), Սբ. Կարապետ (1973 թ.) և Սրբոց Նահատակաց (1990 թ.) եկեղեցիները, իսկ Բասրայում, ուր հայության թիվը ստվարացավ XVII դ. երկրորդ կեսին Նոր Ջուղայից տեղափոխված հայ գաղթականների շնորհիվ, հիմնադրվեցին Սբ. Աստվածածին (1736 թ.), Սբ. Ստեփանոս (տեղը և կառուցման թվականն անհայտ) և մի երրորդ եկեղեցի, որի տեղն ու անունը, ցավոք, հեղինակին հայտնի չէ: Քաղաքի հայոց գերեզմանատան մեջ 1973 թ. կառուցվել է նաև Սբ. Հովհաննես Կարապետ մատուռը:

Ս. Օհանյանը երրորդ ենթազյխի այս ենթաբաժինն ամբողջացնում է՝ ներկայացնելով նաև Մոսուլի (Սբ. Էջմիածին, 1957 թ.), Քիրքուկի [առաջին եկեղեցին (անունը չի նշվում), 1932 թ., երկրորդ եկեղեցին՝ Սբ. Աստվածածին, 1952 թ.], Ջախոյի (Սբ. Աստվածածին, 1932 թ.), Ավգրուկի (Սբ. Վարդանանց, 2001 թ.), Հավրեզի (եկեղեցի ունեցող զուտ հայաբնակ այս գյուղը հիմնադրվել է 1929 թ.՝ Նահր Օմարի գաղթակայանի ցրումից հետո: 1970-ական թվականներին ամառայացած գյուղը վերստին վերաբնակեցվել է 2003 թ. դեպքերից հետո, իսկ 2015 թ. վերածովել է եկեղեցին և կոչվել Սբ. Սարգիս), Հաբբանիեի (բնակավայրն ունեցել է հայ-ասորական համատեղ գործածման եկեղեցի), Դհոքի (2008 թ., Սբ. Ներսես Շնորհալի) եկեղեցիները, այդ և եկեղեցի չունեցող հարակից այլ [Քեյ-Թրի (K3), Խանակին, Խալըդիե, Էրբիլ, Մուսեյլ և այլն] շենքերում տարբեր տարիներին ապրող հայության թվապատկերը, ինչպես նաև այդ վայրերում գործունեություն ծավալած համայնքային կազմակերպությունների գործունեության որոշ դրվագներ:

ՀԱԵ թեմի պատմության խճապատկերն ամբողջացվում է հաջորդ ենթաբաժնում, որտեղ ներկայացված են առաջնորդարանին առընթեր մարմինների հիմնադրման և ծավալած գործունեության մասին ամբողջական տեղեկությունները: Առաջնորդարանի հովանու ներքո գործող այդպիսի մարմիններից են Չքավորաց օժանդակ մարմինը (1922 թ. – ցայսօր)¹, Եկեղեցապան մարմինը (1935 թ. – ցայսօր), Եկեղեցու բարեգարդման մարմինը (1960 – 1979 թթ.), Եկեղեցու կարգա-

¹ Կազմակերպությունը 1922–1926 թթ. կոչվել է Հայ ազգային աղքատախնամ մարմին, 1926–1990 թթ.՝ Տիկնանց աղքատախնամ մարմին, 1990 թ.՝ Չքավորաց օժանդակ մարմին:

պահության մարմինը (1960–1962 թթ.), Հայ եկեղեցասիրաց կազմը (1986 թ. – - ցայսօր), Կալվածքների հանձնախումբը, Բժշկական հանձնախումբը, Շինարարական հանձնախումբը, Ուսումնական խորհուրդը, Կրթական հանձնախումբը, Աշակերտների երթևեկության հանձնախումբը:

Իրաքահայ համայնքի վերակազմավորման շրջանից (XVII դ.) սկսյալ հիշատակություն կա հայ կաթոլիկ հայության մասին:

Աշխատանքի առաջին գլուխը ավարտվում է Առաջին աշխարհամարտի և Հայոց ցեղասպանության տարիներին Օսմանյան կայսրության տարբեր վայրերից մազապուրծ Իրաք հանգրվանած հայ ավետարանականների կողմից փոքրաթիվ համայնքի ձևավորման և զարգացման² ընթացքի պատմության ներկայացմամբ:

Իրաքահայության տնտեսական – հասարակական կյանքը ներկայացնող երկրորդ ընդարձակ գլխի առաջին ենթագլխում խոսվում է հայերի՝ Իրաքի տարածքում ծավալած տնտեսական, հիմնականում՝ առևտրային գործունեության մասին: Միջազգետքը, լինելով Արևելքն Արևմուտքին կապող հնագույն առևտրային տարանցիկ խաչմերուկ, ունենալով երկու խոշոր նավարկելի գետեր, իսկ Օռոտը՝ նավահանգիստներ, դեռ վաղ ժամանակներից հայության համար առանցքային նշանակության հաղորդուղի է եղել: Հետազոտության շրջանում շեշտակի ավելանալով Բասրայում և այլուր՝ հայությունը կտրուկ զարկ տվեց նաև այս տարածքների առևտրատնտեսական զարգացմանը: Ունենալով փայլուն ունակություններ՝ հայությունն արագորեն ներգրավվում էր ոչ միայն տնտեսական (առևտուր, արհեստագործություն, հանքարդյունաբերություն և այլն), այլ՝ պետական կառավարման, հատկապես արտաքին կապերի ու դիվանագիտության, բժշկության, գիտության, գրականության ոլորտներում: Հեղինակը մատնանշում է Բաղդադում, Բասրայում ու այլուր բարձր դիրքեր զբաղեցնող մի շարք հայերի, որոնք համայնքային խոշոր գործիչներ³ լինելուց զատ, նաև Իրաքի բարգավաճման ու պետականաշինության երախտավորներն էին:

Իրաքահայության տնտեսական և հասարակական կյանքին առնչվող գլուխը հեղինակն ամբողջացնում է՝ երկրորդ ենթագլխում տալով հասարակական

² Իրաքի մեջ հայ ավետարանական միակ եկեղեցին հիմնադրվել է 2003 թ.՝ Բաղդադ ամերիկյան զորքերի մուտքից անմիջապես հետո: Մինչ այդ ավետարանականներն իրենց հոգևոր պահանջմունքների բավարարման համար այցելել են հայ առաքելական եկեղեցի:

³ Իրաքահայ համայնքի կայացման երախտավորների շարքում հեղինակն առանձնացրել է և մանրամասն ներկայացրել առանցքային գործիչներ, բարերարներ Միմոն Մկրտիչ Ղարիբյանի, Արամ Ղարիբյանի, Հակոբ և Քերոբ Գույումճյան եղբայրների, Մահտեսի Մարկոս որդի Մահտեսի Բաբենդերիի կենսագրականները:

կյանքի, համայնքում գործած ու գործող բոլոր կազմակերպությունների և միությունների մասին ամբողջական տեղեկություններ: Մուլթանական կառավարության կողմից 1863 թ. մարտի 17-ին վավերացված Ազգային սահմանադրությամբ ղեկավարվող իրաքահայ համայնքի համար, ելնելով աշխարհաքաղաքական փոփոխություններից և նոր իրողությունների առկայությունից, 1930 – 1931 թթ. և 1963 թ. ընդունվում են Իրաքի կառավարական նոր օրենքները, որոնցից վերջինը գործում է մինչ օրս: Ըստ այդմ՝ ՀԱԵ Իրաքի համայնքի ղեկավար մարմինն Ազգային կենտրոնական վարչությունն է⁴, որն ընտրում են 21 տարին լրացած իրաքահայերը՝ 4 տարի ժամկետով: Այսպիսով՝ հայկական համայնքի և Իրաքի պետական մարմինների միջև առկա իրավահարաբերությունները կարգավորվում են Իրաքի օրենսդրությամբ կազմավորված Ազգային կենտրոնական վարչության միջոցով: Հեղինակը հանգամանորեն ներկայացրել է Իրաքում գործած կամ գործող ու համայնքի ազգային կյանքը ղեկավարող կազմակերպությունները:

Յուրաքանչյուր հայ գաղթօջախի պատմության առանցքը, բնականաբար, կրթամշակութային կյանքի ընթացքն է, առանց որի հայ տեսակը պարզապես չի կարող գոյատևել օտար հողում: Իրաքի հայ գաղթօջախը ևս բացառություն չէ: Առաջին դպրոցները Բաղդադում հիմնվել են կաթոլիկ (1628 թ., հաճախել են նաև առաքելադավան մանուկները), այնուհետև առաքելական (1790 թ.) եկեղեցիներին կից: Բաղդադում առաջին՝ Սբ. Թարգմանչաց ազգային վարժարանը հիմնվել է 1852 թ.՝ Սբ. Երրորդություն եկեղեցու բացմանը զուգահեռ: Հետաքրքրական է, որ մինչև Չաբեյյան աղջկանց վարժարանի հիմնումը (1901 թ.), Թարգմանչաց վարժարանում ուսանել են նաև իգական սեռի մանուկները, ինչն արտառոց երևույթ էր XX դարի միջավայրի համար: 1917 թ. Թարգմանչաց և Չաբեյյան վարժարանների միացումով հիմնվում է Թարգմանչաց երկսեռ վարժարանը, որն էլ իր հերթին 1949 թ. միավորվում է Բաղդադի «Գեյլանի Քեմի» կոչվող վրանաքաղաքի մեջ հիմնադրված Սվաճյան վարժարանի հետ և ստանում Ազգային միացյալ վարժարան անվանումը: Յավոք, դպրոցի բնականոն ընթացքը խաթարվում է Իրաքի կառավարական որոշմամբ, որի համաձայն 1974 թ. բոլոր ազգային դպրոցները պետականացվում են: Հեղինակն առաջին ենթագլխում խոսում է նաև իրաքահայ կրթական կյանքում ու հայապահպանության մեջ զգալի նշանակություն ունեցած այլ կրթօջախների մասին ևս:

1974 թ. կառավարական հայտնի որոշումից հետո գաղթօջախի հայությունը նոր ձևեր որոնեց մատաղ սերնդի ազգային դիմագիծը պահպանելու համար:

⁴ Առաջնորդանիստ Սբ. Գր. Լուսավորիչ եկեղեցու հարկի տակ գտնող սույն վարչությունն իր Թաղային խորհուրդներն ունի Բասրա, Մոսուլ և Քիրքուկ քաղաքներում:

Այդ նպատակով 1985 թ. առաջնորդանիստ եկեղեցու հարակից դահլիճում հիմնվում է կիրակնօրյա հավաքավայր, որի հաճախորդ աշակերտների թիվը կարճ ժամանակ անց հասնում է 400-ի: Հետագայում տարբեր տարիքային խմբերի (դասարանների) բաժանված այս “հավաք-դպրոցը” մինչև Հայ ազգային տարրական երկսեռ վարժարանի վերաբացումը (2004 թ.), իր վրա պետք է վերցնեք Բաղդադի հայության մատաղ սերնդի կրթադաստիարակչական գործը:

Իրաքահայ կաթոլիկ համայնքի՝ տարբեր տարիներին բացված և 1974 թ. պետականացված մի քանի կրթօջախների պատմության ներկայացմամբ հեղինակն ավարտում է սույն ենթագլուխը և անցնում հաջորդ երեք ենթագլուխների շարադրանքին, որտեղ ամենայն բարեխղճությամբ ներկայացվում են իրաքահայ համայնքի թատերական, երաժշտական, գրական-գեղարվեստական կյանքը, խոսվում է կերպարվեստի, տպարանների և մամուլի մասին: Ս. Օհանյանը մանրամասն տեղեկություններ է տալիս 1921 թ. Բաղդադում առաջին հայկական թատերական ներկայացման, Թատերասիրաց միության ստեղծման (1924 թ., այն 1926 թ. տարրալուծվում է հիմնված Բաղդադի Հայ երկսեռ երիտասարդական միության մեջ), Բաղդադ, Բասրա, Մոսուլ, Քիրքուկ քաղաքների և այլ բնակավայրերի մեջ թատերական խմբերի գործունեության ու ներկայացումների, Բաղդադի “Կոմիտաս” քառաձայն երգչախմբի կեսդարյա փառավոր ուղու (1954 թ. այն 1957 թ. միանում է Բաղդադի Հայ երկսեռ երիտասարդական միությանը), Իրաքի հայկական բարեգործական ընդհանուր միության “Աբովյան” թատերախմբի (1939 թ.) ու “Մայաթ-Նովա” երգի-պարի խմբի (1965 թ.), Բասրայի գրական-մշակութային և երաժշտական կյանքի, Խորհրդային Հայաստանից մշակութային գործիչների՝ տարբեր տարիներին Իրաք կատարած այցերի ու համայնքի հայաշատ բնակավայրերում տեղի ունեցած մշակութային միջոցառումների, իրաքահայ անվանի մշակութային գործիչների և այլնի մասին:

Մենագրության երրորդ գլխի վերջին ենթագլուխը նվիրված է համայնքային տպագրական գործին և մամուլին: Այստեղ ևս հեղինակը, հետևելով իր կողմից քննվող ժամանակաշրջանը (XX դ.) “խախտելու” նախորդ բաժիններում ձևավորված “ավանդույթին”, իր շարադրանքը սկսում է 1874 թ. Իրաքում բացված առաջին տպարանի և տպագրական արվեստի սկզբնավորման մասին անդրադարձով: Նյութական և քաղաքական հողի վրա բազմաթիվ դժվարությունների պատճառով իրաքահայ համայնքի պարբերականները չեն ունեցել տասնամյակների կյանք ու փակվել են հիմնադրումից կարճ ժամանակ անց: Համայնքում տպագրված պարբերականներից հիշատակելի է ՀՅԴ-ի ջանքերով հիմնադրված “Գոյամարտ” շաբաթաթերթը (1948 – 1954 թթ., 1957 – 1958 թթ.) և ՀԱԵ Առաջնորդարանի կողմից հրատարակվող “Կանթեղ” եռամսյա պարբերականը (2000 թ. – ցայսօր):

Մինչև 2004 թ. լինելով խնդրո առարկա համայնքի անդամ (Հայոց ցեղասպանությունից փրկված և Իրաքում վերընձյուղված ծնողների ժառանգ) և լավագույնս տիրապետելով համայնքային կյանքի պատմությանը, տարբեր վարչակարգերի ու տիրապետությունների շրջանում առկա ազգային-քաղաքական խնդիրներին, ներհամայնքային նուրբ և զգայուն հարցերին՝ Ս. Օհանյանը հաջողությամբ կարողացել է գտնել ոսկե միջինը և ստեղծել այնպիսի շարադրանք, որում և՛ չի տուժել անաչառությունը, և՛ աշխատանքն ընդունելի կարող է համարվել ինչպես հայկական, այնպես էլ արաբական շրջանակների կողմից: Ավելի լին, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մենագրությունը ոչ թե անհետացած, այլ կենդանի համայնքի մասին է, հեղինակից պահանջվել են այնպիսի շեշտադրումներ, որոնք չեն վտանգի պարբերաբար շիկացող Իրաքի հայկական համայնքային կազմակերպությունների բնականոն կյանքը:

Այսպիսով՝ հայկական արխիվային հարուստ նյութերի, հայալեզու, արաբալեզու ու անգլալեզու գրականության, մամուլի և այլնայլ տեղեկագիրների հենքի վրա Ս. Օհանյանին լիարժեքորեն հաջողվել է ստեղծել Իրաքի հայ համայնքի XX դ. պատմությունը: Ավելին, ինչպես նշեցինք, հեղինակը ջանք չի խնայել՝ հետադարձ հայացք նետելու և յուրաքանչյուր բաժնի շարադրանքը գրեթե «գրոյական կետից» սկսելու համար: Ըստ էության մենագրությունն ինչ-որ տեղ կարելի է համարել իրաքահայ համայնքի ամբողջական պատմության շարադրման առաջին փորձը: Եվ այդ իմաստով գրքի վերնագիրը կարելի էր համահունչ դարձնել բովանդակությանը՝ նկատվող ժամանակագրական շեղումից խուսափելու համար:

ՎԱՀԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի Սփյուռքի և հայ գաղթօջախների պատմության բաժնի գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունները՝ Վրաստանի հայության, մասնավորապես՝ ջավախահայության խնդիրները, Հայաստան – Վրաստան հարաբերություններում առկա բազմաբնույթ հիմնահարցերը, Վրաստանի տեղաբնիկ ժողովուրդների ու ազգային փոքրամասնությունների խնդիրները: Հեղինակ է 1 մենագրության և գիտական հոդվածների: Vsargsyan83@gmail.com